

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.51>

РОЛЬ ГРОМАДИ У ЗАПОБІГАННІ ТА ПРОТИДІЇ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З ДИТИНОЮ

Веселов М.Ю.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін КННІ ДонДУВС
ORCID ID: 0000-0002-3963-2764***Пилипів Р.М.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та гуманітарних дисциплін Івано-Франківської філії
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID ID: 0000-0002-0351-5988*

Веселов М.Ю., Пилипів Р.М. Роль громади у запобіганні та протидії жорсткому поводженню з дитиною.

Стаття присвячена проблемі запобігання та протидії жорсткому поводженню з дитиною. Жорстоке поводження з дітьми є серйозною та поширеною проблемою охорони здоров'я, яка стає причиною значної захворюваності та смертності. Початок широкомасштабної російської агресії лише ускладнило вирішення і без того складної ситуації. Метою цієї статті є аналіз теоретичних та нормативно-правових передумов здійснення ефективного запобігання та протидії жорсткому поводженню з дитиною на рівні громади. Доводиться, що основним осередком ефективної розбудови та проведення заходів запобігання та протидії жорсткому поводженню з дітьми є громада, в якій найщільніше простежуються різноманітні соціальні комунікації, психологічні, економічні та соціально-побутові зв'язки між різними органами державної та муніципальної влади, іншими недержавними формаціями та мешканцями певної території. На підставі комплексного вивчення наукових, нормативно-правових джерел та аналізу соціально-правових практик ми дійшли висновку, що основні формації, які повинні активно залучатися до заходів запобігання та протидії жорсткому поводженню з дітьми на рівні громади умовно можна поділити на декілька груп: уповноважені органи та посадові особи місцевого самоврядування; установи та заклади надання освітніх, медичних та психологічних послуг населенню громади; релігійні організації; громадські організації та волонтери; різні форми самоорганізації населення. Встановлено, що соціальний контроль громади та колективна ефективність є значними захисними факторами для всіх форм насильства щодо дитини, але їх потрібно розвивати на рівні формування відповідної соціальної культури та свідомості. Організаційні зв'язки також вважаються необхід-

ним компонентом підвищення ефективності громадського контролю та налагодженої системної роботи у цьому напрямку. У зв'язку з чим зазначається, що громаді потрібна консолідуюча ланка, роль якої у запобіганні та протидії жорсткому поводженню з дитиною на рівні громади, за нашим переконанням мають відігравати служби у справах дітей.

Ключові слова: захист прав дітей, жорстоке поводження з дитиною, насильство щодо дитини, домашнє насильство, громада, громадський контроль, органи місцевого самоврядування, запобігання та протидія насильству, громадські організації.

Veselov M.Yu., Pylypiv R.M. The role of the community in preventing and combating child abuse.

The article is devoted to the problem of preventing and countering child abuse. Child maltreatment is a serious and widespread public health problem that causes significant morbidity and mortality. The beginning of a large-scale Russian aggression only complicated the solution of an already difficult situation. The purpose of this article is to analyze the theoretical and legal prerequisites for effective prevention and countermeasures against child abuse at the community level. It is proven that the main focus of effective development and implementation of measures to prevent and combat child abuse is the community, in which various social communications, psychological, economic and social-life relations between various state and municipal authorities, other non-state formations and residents of a certain territory. On the basis of a comprehensive study of scientific, regulatory and legal sources and an analysis of social and legal practices, we came to the conclusion that the main formations that should be actively involved in measures to prevent and combat child abuse at the community level can be conditionally

divided into several groups: authorized bodies and local self-government officials; institutions and establishments providing educational, medical and psychological services to the population of the community; religious organizations; public organizations and volunteers; various forms of self-organization of the population. It has been established that community social control and collective efficacy are significant protective factors for all forms of violence against children, but they need to be developed at the level of forming the appropriate social culture and consciousness. Organizational ties are also considered a necessary component of increasing the effectiveness of public control and established systematic work in this direction. In connection with this, it is noted that the community needs a consolidating link, whose role in preventing and countering child abuse at the community level, in our opinion, should be played by children's services.

Key words: protection of children's rights, child abuse, violence against children, domestic violence, community, public control, local self-government bodies, prevention and countermeasures against violence, public organizations.

Постановка проблеми. Скільки дітей зазнають насильства в Україні? Цим питанням переймається небайдужа українська спільнота, громадські та правозахисні організації, представники Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні тощо. За довоєнними даними загалом хоча б одного із видів насильства (фізичного, психологічного, економічного, сексуального) зазнавали 65% дітей [1]. Початок широкомасштабної російської агресії додало ще більше проблем.

Стан опрацювання цієї проблематики. Зазначена тематика привертає увагу низки закордонних та вітчизняних фахівців. У цьому дослідженні були використані окремі погляди та висловлення: Дж.Д. Маклей, Д. Тейлора, Х. Фанга, Д.С. Брауна, К.С. Флоренція, Дж.А. Мерсія, А.Т. Тарп, Т.Р. Саймона та Дж. Сол, М.Д. Резніка, М. Айрленда, І. Боровські, Л.К. Боуен, В. Гвіасда, М.М. Брауна, В.Дж. Сабола, К.Дж. Коултон та Дж.Е. Корбін тощо. Основна ідея, яка обумовлює подальші наукові пошуки у цьому напрямку, є вразливість дитини та соціальна відповідальність перед дітьми як учасниками публічно-правових відносин [2, с. 365].

Метою статті є аналіз теоретичних та нормативно-правових передумов здійснення ефективного запобігання та протидії жорсткому поводженню з дитиною на рівні громади.

Виклад основного матеріалу. За законодавством України жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а

також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [3].

Жорстоке поводження з дітьми є серйозною та поширеною проблемою охорони здоров'я, яка стає причиною значної захворюваності та смертності [4]. Аналіз наявних досліджень містить низку переконливих аргументів, які доводять, що насильство щодо особи у дитячому віці викликає несприятливі для здоров'я, соціальні та економічні наслідки для постраждалих протягом усього життя, включаючи поведінкові проблеми [5]. Запобігання насильству щодо дітей передбачає формування здорових стосунків у родинах і створення здорового соціального середовища, в якому діти та молодь мають сприятливі умови та можливості для розвитку і соціалізації [6]. Є докази тому, що жорстке поводження з дітьми, тривале перебування їх у зоні ризику завдає шкоди не лише цим особам, а й спричиняє значно ширші короткострокові та довгострокові соціальні та економічні наслідки для громади, держави в цілому [5; 6; 7]. Тож можна казати, що держава, яка не вживає заходів щодо протидії проблемі жорсткого поводження з дітьми, – «не рахує своїх грошей»!

За міжнародним правом саме на державу покладається обов'язок вживати всіх необхідних заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства (ст. 19 Конвенції ООН про права дитини, 1989 року) [8]. Ці загальновизнані наративи знаходять відповідне закріплення і в українському національному законодавстві (Закони України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству»), задля чого у державі створено і функціонує чимало державних інституцій. Водночас, як слушно наголошують певні дослідники (М.Д. Резнік, М. Айрленд, І. Боровські): «сфера попередження насильства швидко розвивається в напрямку ширшої екологічної перспективи, яка визначає елементи ризику та захисту на рівні особистості, сім'ї, школи та громади» [9].

Зараз у різноманітних довідкових, наукових та інших інформаційних джерелах спостерігається полісемія у визначенні сутності та характеристики громади. Українське законодавство містить визначення понять «територіальна громада» [10], «релігійна громада» [11]. Втім сьогодні багато авторів небезпідставно стверджує, що громада є не лише певною територією або скупченням мешканців, ця формація існує завдяки соціальному перетину психологічних, побутово-економічних та юридичних засад [12, с. 20]. Тож, розглядаючи участь громади у запобіганні та протидії жорсткому поводженню з дітьми, ми пропонуємо розуміти під цим поняттям і певну

територію, і органи місцевого самоврядування, які здійснюють публічне адміністрування на цій території (включаючи, як свої власні, так і делеговані державою повноваження), і громадські організації та формування, і окремі соціально-правові утворення (школу, релігійні формації), і мешканців окремого локального району (місцевості), різноманітні соціальні комунікації між ними, наприклад, сусідство тощо.

Значення різноманітних формацій громади у своєчасному виявленні та вирішенні цих проблем обґрунтовували певні вчені. Так, Л.К. Боуен, В. Гвіасда, М.М. Браун вважають, що залучення громади допоможе вплинути на первинну профілактику насильства [13]. Проведений В.Дж. Саболом, К.Дж. Коултон та Дж.Е. Корбін аналіз свідчить про те, що соціальний контроль громади та колективна ефективність є значними захисними факторами для всіх типів насильства щодо дитини, але їх потрібно додатково розрізняти за їхнім зв'язком із приватним, парафіяльним та державним контролем. Вчені стверджують, що програми запобігання насильству мають бути структуровані таким чином, щоб сприяти власним можливостям громад запобігати насильству [14]. Н. Бланше-Коен звертає увагу, що дитина, яка зазнає різних форм насильства в одному середовищі (наприклад у сім'ї) часто переносить цей досвід в інше (стає жертвою чи навпаки кривдником щодо інших однолітків у школі). Тож родину, школу і громаду вчена розглядає як основні осередки протидії насильству щодо дітей [15, с. 30]. За переконанням А.Т. Тарп, Т.Р. Саймона, Дж. Сол зміна зовнішніх факторів, стосунків і умов, які обумовлюють чи пов'язані з насильством щодо дітей та молоді у громаді, дає великі надії на зниження рівня насильства в громадах у цілому. Однак цього можна досягти лише шляхом встановлення чіткого розуміння того, які підходи до профілактики справді призводять до змін у цих умовах та результатах насильства, а які лише створюють видимість [6].

Приймаючи до уваги дослідження К. Ігнатенка [16, с. 45], можна висунути дуже вірогідне припущення, що умовами ефективності роботи щодо запобігання та протидії жорсткому поводженню з дітьми є налагодження та розвиток системи взаємодії й партнерства між виконавчою владою держави, органами місцевого самоврядування й іншими громадськими/приватними інституціями на рівні територіальної громади; створення й розширення переліку різноманітних соціальних послуг, спрямованих на захист дітей у громаді.

Одним з основних суб'єктів реалізації державної політики щодо захисту прав дітей на рівні громад є служби у справах дітей, які утворюються міськими, районними у місті, сільськими, селищ-

ними радами. До основних завдань та повноважень служби відноситься реалізація на території територіальної громади державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень; визначення пріоритетних напрямів поліпшення становища дітей у територіальній громаді, їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку; забезпечення безпеки дітей, стосовно яких надійшла інформація про жорстоке поводження з ними або загрозу їхньому життю чи здоров'ю тощо [17].

Більшість підтверджених фактів жорстокого поводження з дитиною пов'язано з проявами домашнього насильства. Про це свідчить проста статистика. Наприклад, серед дітей, які перебувають на обліку у зв'язку зі складними життєвими обставинами, а саме у зв'язку з насильством чи іншим жорстоким поводженням з дитиною в службі у справах дітей одного з районів м. Кривого Рогу всі такі факти пов'язані саме з домашнім насильством. А тому задля протидії цим фактам, своєчасного вилучення дитини з небезпечного середовища (у разі потреби) чи іншої форми втручання, увага всіх членів громади має бути зосереджена саме на родинних стосунках в окремих сім'ях, в яких є діти. Служби у справах дітей разом з територіальними органами поліції здатні виконувати лише, умовно кажучи, роль «пожежників» у цій ситуації – вони реагують у більшості випадків на факти насильства, які вже мають місце, і, як правило, здобувають ознак системності чи призводять до резонансних наслідків. Своєчасному виявленню родин та дітей, які зазнають різних проявів жорстокого поводження має сприяти створення дієвої системи громадського контролю та система реагування, а також небайдужа активна суспільна позиція мешканців громади. Звісно, що таку пильність мають проявляти перш за все сусіди, працівники закладів освіти, лікарі, соціальні працівники тощо (ці суб'єкти фактично є першою ланкою безпосереднього громадського контролю та сигналізування про ймовірні випадки насильства щодо дитини).

Більшу частину часу діти проводять у школі, а школа відіграє важливу роль у навчанні та розвитку дітей (навіть в умовах вимушеного онлайн-навчання. – Прим. авт.). Таким чином, заклади середньої освіти дають можливість допомогти дітям розвивати знання та навички, необхідні для їх безпеки, а вчителям і шкільним психологам виявляти будь-які зміни у психологічному та/чи фізичному здоров'ї дитини. Підвищенню ефективності цих процесів мають сприяти запровадження відповідних шкільних програм запобігання насильству над дітьми [7]. Наприклад, результати закордонного дос-

віду запровадження однієї з таких програм у школах «Будь у безпеці» («Be Safe» – англ.) свідчать про те, що поширення участі в програмі сприяло покращенню сприйняття батьками безпеки дітей у школі, шкільної політики щодо запобігання насильству та безпеки дітей у громаді [7]. Правильно налагоджена взаємодія адміністрації та персоналу закладів освіти з «шкільним активом» (членами батьківських комітетів), індивідуальна робота з окремими батьками є не тільки обов'язковою умовою у запобіганні та реагуванні на випадки булінгу, а й однією з первинних ланок громадського контролю щодо виявлення фактів жорсткого поводження з дітьми у родині.

Релігійні інституції також часто є невід'ємною частиною спільнот по всьому світу. На додаток до своїх першочергових цілей надання духовної та моральної підтримки, релігійні громади іноді пропонують своїм членам (парафіянам), а також більш широкому колу громадян необхідні соціальні ресурси, такі як школи, медичні клініки, продовольчі банки, місця для відпочинку та зустрічей, дитячі заходи тощо. Такі заходи мають більш профілактичний аніж контролюючий характер, оскільки, доповнюючи офіційні ресурси (соціальні, освітні), які можуть допомогти сім'ям краще піклуватися про себе та своїх дітей, вони потенційно пом'якшують фактори, які, як відомо, впливають на жорстоке поводження з дітьми [18]. В одній з наших попередніх публікацій ми доводили, що громадські інституції та громадянське суспільство відіграють вирішальну роль у запобіганні та протидії насильству. Наводили приклад Великої Британії, в якій Стратегія запобігання домашньому насильству у 2021-22 роках спрямовувалась на трансформацію всієї реакції суспільства на домашнє насильство, щоб запобігати правопорушенням, підтримувати жертв, особливо дітей, та переслідувати винних (кривдників) [19, с. 184].

Орієнтована на громаду практика, має бути спрямована на покращення умов сусідства [20]. Такі дослідники, як Д. Даро та К.А. Додж вважають, що кожна місцева профілактична програма має бути спрямована на підвищення спроможностей громади шляхом розширення офіційних і неформальних ресурсів і встановлення нормативного культурного контексту, здатного сприяти колективній відповідальності за позитивний розвиток дитини [21]. Є певні докази тому, що соціальні послуги здатні сприяти покращенню становища дітей в родинях, де фіксувалися факти домашнього насильства, проте дослідники зазвичай ставлять під сумнів, що вони (такі заходи) виключають ризик подальшого жорсткого поводження з дітьми. В багатьох випадках цей ризик навіть не зменшується [22]. Водночас, враховуючи обмежену кількість офіційних

спостерігачів (представників державних органів чи органів місцевого самоврядування), забезпечити постійний моніторинг за ситуацією та становищем дітей у таких родинях важко, саме тому сигналізувати про ознаки жорсткого поводження в цих та інших сім'ях мають громадські контролери (сусіди, волонтери, коменданти гуртожитків тощо).

Висновки. Таким чином, наведене вказує, що основним осередком ефективної розбудови та проведення заходів запобігання та протидії жорсткому поводженню з дітьми є громада, в якій найщільніше простежуються різноманітні соціальні комунікації, психологічні, економічні та соціально-побутові зв'язки між різними органами державної та муніципальної влади, іншими недержавними формаціями і мешканцями певної території.

На підставі комплексного вивчення наукових, нормативно-правових джерел та аналізу соціально-правових практик ми дійшли висновку, що основні формації, які повинні активно залучатися до заходів запобігання та протидії жорсткому поводженню з дітьми на рівні громади умовно можна поділити на декілька груп: а) уповноважені органи та посадові особи місцевого самоврядування: голови сільських, селищних, міських, районних у місті рад, служби у справах дітей, органи опіки та піклування, соціального захисту населення, старости, центри надання безоплатної правової допомоги; б) установи та заклади надання освітніх, медичних та психологічних послуг населенню громади: лікарні, заклади дошкільної, середньої та професійної освіти (не залежно від форми власності), центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); в) релігійні організації (не залежно від конфесії); г) громадські організації та волонтери; д) різні форми самоорганізації населення, зокрема голови та активні члени об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, коменданти гуртожитків, батьківські комітети, сусіди тощо.

Соціальний контроль громади (включаючи її офіційні та неформальні ресурси) та колективна ефективність є значними захисними факторами для всіх проявів та форм жорсткого поводження з дитиною, але їх потрібно розвивати на рівні формування відповідної соціальної культури, свідомості, колективної і особистої відповідальності за забезпечення життя, здоров'я та прав дітей. Організаційні зв'язки також вважаються необхідним компонентом підвищення ефективності громадського контролю та налагодженої системної роботи у цьому напрямку. У зв'язку з чим, на завершення цієї статті волимо додати, що громаді потрібна консолідуюча ланка, роль якої у запобіганні та протидії жорсткому поводженню з дитиною на рівні громади, за нашим переко-

нанням мають відігравати служби у справах дітей. Але, більш детальний огляд їх участі у цьому виду правовідносин має стати предметом нашого дослідження у подальших публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прес-конференція до Міжнародного дня захисту дітей: «Результати опитування громадської думки з питань насильства щодо дітей» (м. Київ, 29 травня 2015 р.): Матеріали для журналістів. 9 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/materials_press_conf.pdf (дата звернення: 24.01.2023).
2. Veselov, M., Rekunen, T., Pylypiv, R., Khmelevska, N., Korol, M. (2021). Ensuring the rights and legitimate interests of children as participants in public relations. *AD ALTA: Journal Of Interdisciplinary Research*, 11/01, 365–368. DOI (& full text) doi.org/10.33543/1101.
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 08.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 24.01.2022).
4. Leeb, R.T., Paulozzi, L., Melanson, C., Simon, T., & Arias, I. (2007). Child Maltreatment Surveillance: Uniform Definitions for Public Health and Recommended Data Elements, Version 1.0. Atlanta (GA): Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control. URL: <http://www.cdc.gov/ViolencePrevention/pub/CMP-Surveillance.html>.
5. Fang, X., Brown, D.S., Florence, C.S., Mercy, J.A. (2012). The economic burden of child maltreatment in the United States and implications for prevention. *Child Abuse & Neglect*, 36(2): 156–165. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.10.006>.
6. Sharp, A.T., Simon, T.R., & Saul, J. (2012). Preventing violence against children and youth. *Journal of safety research*, 43(4), 291–298. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2012.08.014>.
7. Lamab, S., Zwart, C., Chahala, I., Lanea, D., Cummings, H. (2018). Preventing violence against children in schools: Contributions from the Be Safe program in Sri Lanka. *Child Abuse & Neglect*, 76: 129–137. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.10.016>.
8. Fang, X., Brown, D.S., Florence, C.S., Mercy, J.A. (2012). The economic burden of child maltreatment in the United States and implications for prevention. *Child Abuse & Neglect*, 36(2): 156–165. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.10.006>.
9. Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989 р. Дата оновлення: 20.11.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n84 (дата звернення: 16.01.2023).
10. Resnick, M.D., Ireland, M., Borowsky, I. (2004). Youth violence perpetration: What protects? What predicts? Findings from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Journal of Adolescent Health*, 35(5): 424.e1–424.e10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2004.01.011Get>.
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.02.2023).
12. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 01.02.2023).
13. Найдьонova Л.А. Соціально-психологічні феномени створення територіальних спільнот. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 6. С. 19–22.
14. Bowen, L.K., Gwiasda, V., & Brown, M.M. (2004). Engaging Community Residents to Prevent Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(3): 356–367. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260503261158>.
15. Sabol, W.J., Coulton, C.J., & Korbin, J.E. (2004). Building Community Capacity for Violence Prevention. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(3): 322–340. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260503261155>.
16. Blanchet-Cohen, N. (2009). Children, agency and violence: In and beyond the United Nations study on violence against children. *Innocenti Working Paper*. UNICEF Innocenti Research Centre, Florence, 54 p.
17. Ігнатенко К.В. Органи місцевого самоврядування як суб'єкт системи соціального захисту дітей у територіальній громаді. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. 2020. Вип. 3(132). С. 41–47. DOI: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-3-5>.
18. Про затвердження примірних положень про службу у справах дітей : Наказ Міністерства соціальної політики України від 16.09.2021 р. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1383-21#Text> (дата звернення: 02.02.2023).
19. McLeigh, J.D., Taylor, D. The role of religious institutions in preventing, eradicating, and mitigating violence against children. *Child*

- Abuse & Neglect, 110(1): 104313. DOI: 10.1016/j.chiabu.2019.104313.
20. Веселов М.Ю., Пилипів Р.М. Роль громадського контролю у запобіганні та протидії домашньому насильству. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 182–187. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.35>.
21. Jack, G., & Gill, O. (2010). The role of communities in safeguarding children and young people. Child Abuse Review: Journal of the British Association for the Study and Prevention of Child Abuse and Neglect, 19(2): 82–96. DOI: <https://doi.org/10.1002/car.1077>.
22. Daro, D., & Dodge, K.A. (2009). Creating community responsibility for child protection: Possibilities and challenges. The future of children, 19(2): 67–93. <http://www.jstor.org/stable/27795048>.
23. Waldfogel, J. (2009). Prevention and the Child Protection System. The future of children, 19(2): 195–210. <http://www.jstor.org/stable/27795053>.